

УДК 94(476)«14»

А. У. Казакоў, кандыдат гістарычных навук, асістэнт (БДТУ)

МАСКОЎСКІЯ ЭМІГРАНТЫ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XV СТ. ПА МАТЭРЫЯЛАХ МЕТРЫКІ

Прадстаўлены артыкул мае на мэце прадэманстраваць патэнцыял такой крыніцы, як Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, у вывучэнні праблемы эміграцыі з Маскоўскай дзяржавы і іншых рэгіёнаў «нелітоўскай» Русі ў Вялікае Княства Літоўскае ў другой палове XV ст. Аўтар адзначае, што выпадкі пераходу маскоўскай арыстакратыі на службу да вялікіх літоўскіх князёў добра вядомыя з наратыўных крыніц, даўно ўведзеных у навуковы ўжытак. Аднак уважлівае вывучэнне матэрыялаў Метрыкі дазваляе сцвярджаць, што ў другой палове XV ст. у Вялікае Княства Літоўскае перасяляліся і нязнатныя служылыя людзі. Прычым яны рабілі гэта самастойна, а не ў якасці слуг князёў-эмігрантаў. Цяжкасць вывучэння праблемы заключаецца ў тым, што звесткі пра маскоўскіх выхадцаў не сістэматызаваныя і сустракаюцца спарадычна ў Метрыцы, матэрыялы якой за другую палову XV ст. нешматлікія і часта даволі сціслыя.

The article's aim is to demonstrate how such a source as Metrika of the Grand Duchy of Lithuania can be used for the study of the problem of emigration from Moscow principality and other lands of Rus' to the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the XVth century. The author notes that facts of aristocracy's transfer from the muscovite to the lithuanian grand dukes' service are well known from narrative sources, which were put into use long time ago. However, accurate study of the documents from Metrika lets to assume that the second half of the XVth century witnessed movement to the Grand Duchy of Lithuania of minor nobility as well. It's important, that they did it independently from the aristocracy (princes and major bojars). The main difficulty in the study of the problem under discussion is that documentary evidence about muscovite immigrants are not systematized and scattered through the Metrika, and the documents themselves are often very brief.

Уводзіны. Праблема міграцыі на абсягах Усходняй Еўропы ў эпоху позняга Сярэднявечча і ранняга Новага часу ўсё больш займае сучасных даследчыкаў. Найбольш плённа гэту праблему распрацоўвае расійскі гісторык К. Ю. Ерусалімска, які вывучае эміграцыю з Маскоўскага царства ў Вялікае Княства Літоўскае і Польшчу (Рэч Паспалітую) у другой палове XVI – пачатку XVII ст. Вялікай вартасцю яго даследаванняў з'яўляецца тая ўвага, якая надаецца не толькі найбольш вядомым эмігрантам кшталту князя А. М. Курбскага, але і вялікай колькасці нязнатных служылых людзей, якія складалі асноўную масу перасяленцаў. Доктарская дысертацыя К. Ю. Ерусалімскага ўтрымлівае пайменны спіс эмігрантаў за акрэслены перыяд, дадзеныя пра якіх былі сабраныя па разнастайных крыніцах. На сённяшні дзень гэта самая грунтоўная праца па праблеме [1].

Эміграцыя з зямель нелітоўскай Русі ў Вялікае Княства Літоўскае не была з'явай выключна часу існавання цэнтралізаванай рускай дзяржавы, а назіралася і раней. Аднак сістэматычнае вывучэнне эміграцыі з рускіх княстваў у Вялікае Княства Літоўскае ў перыяд яго пастаяннага пашырэння, калі насельніцтва рускіх зямель пераходзіла пад уладу літоўскіх гаспадароў, не перамяшчаючыся фізічна, уяўляецца малапрадуктыўным. Адносна ўстойлівасць усходняга мяжа Вялікага Княства Літоўскага набывае прыблізна з сярэдзіны XV ст. і захоўвае

яе да канца гэтага стагоддзя. Дамова 1449 г. вялікага князя маскоўскага Васіля II з вялікім князем літоўскім і каралём польскім Казімірам фактычна засведчыла адмову апошняга ад колішніх прэтэнзій яго папярэднікаў на ўладу ва ўсёй Русі. З канца XV ст. Масква, перахапіўшы ў Вільні ініцыятыву ў барацьбе за збіранне рускіх зямель, пачынае адсоўваць мяжу на захад.

Асноўная частка. Менавіта ў сярэдзіне – канцы XV ст. персанальны склад эміграцыі ў Вялікім Княстве Літоўскім абагачаецца імёнамі прадстаўнікоў эліты Русі. Пад увагай даследчыкаў сацыяльна-палітычных працэсаў, што праходзілі ва Усходняй Еўропе ў перыяд актыўнага тэрытарыяльнага пашырэння Вялікага Княства Маскоўскага, знаходзіліся выпадкі эміграцыі князёў Пронскіх, Івана Дзмітрыевіча Шамячыча, Івана Андрэевіча Мажайскага, Івана Васільевіча (сына Васіля Яраславіча, князя Бораўскага і Серпухаўскога), Васіля Міхайлавіча Вярэйскага і, нарэшце, вялікага князя цвярскага Міхаіла Барысавіча. Многія гісторыкі не спыняліся на канстатацыі факта ад'езду гэтых асоб у Вялікае Княства Літоўскае, але таксама рабілі ўнёсак у вывучэнне іх лёсу і лёсу іх нашчадкаў у эміграцыі (Ю. Вольф, Л. Каланкоўскі, А. А. Зімін, А. Л. Харашкевіч, Б. Н. Флора, М. М. Кром і інш.).

Безумоўна, князі, якія знайшлі прытулак у Вялікім Княстве Літоўскім, прыбывалі туды ў суправаджэнні свайго двара. Яго памеры маглі

залежаць не толькі ад статусу канкрэтнай асобы, але і ад абставін ад'езду. Калі ў 1485 г. апошні цвярскі князь Міхаіл Барысавіч наўрад ці мог збегчы з абложанай маскоўскім войскам Цверы з вялікай світай, то Іван Андрэвіч Мажайскі, які назаўсёды пакінуў свой удзел у 1454 г., меў магчымасць падрыхтавацца да ад'езду. Вядома, што ён «побеже к Литве и з женою и з детми», ратуючыся ад расправы з боку Васіля II [2, с. 213]. Разам з ім выехалі яго баяры Мікіта Канстанцінавіч і Сямён Пятровіч Дабрынскія, а таксама Іван Фёдаравіч Судок Манастыраў [3, с. 308, 312, 527; 4, с. 134]. Раней, у 1446 г., «со княгинею, и с детми, и со всеми людми» накіраваўся ў Вялікае Княства Літоўскае князь Васіль Яраславіч Бораўскі [5, с. 153]. За сваім гаспадаром Васілём Міхайлавічам Вярэйскім, які ад'ехаў у 1483 г., рушыў услед баярын Міхаіл Дзмітрыевіч Шарап [4, с. 159]. У 1492 г. лёс сваіх родзічаў Дабрынскіх падзяліў Юрый Елізаравіч Гусеў [4, с. 130].

Такім чынам, у другой палове XV ст. у сувязі з наступам маскоўскіх князёў на ўдзелы у Вялікае Княства Літоўскае перасяляліся прадстаўнікі ўдзельнай княжацкай эліты, а таксама звязанай з імі баярскай арыстакратыі, што было даўно вядома галоўным чынам з летапісаў і радаводных запісаў. Аднак персанальны спіс эмігрантаў на гэтым не вычэрпваецца. Пераканацца ў гэтым можна, калі пайсці ў вывучэнні пытанні ў адваротным накірунку, не глядзячы ўслед эмігрантам з Масквы і іншых цэнтраў рускага летапісання, а спрабуючы знайсці іх у Вялікім Княстве Літоўскім. Тут вялікую ролю адыгрываюць матэрыялы Метрыкі – комплекса крыніц, які з'яўляецца зборам копіяў актаў, што праходзілі праз вялікакняжацкую канцылярыю. Больш-менш сістэматычна копіі дакументаў пачалі рабіцца і захоўвацца ў канцылярыі прыблізна з сярэдзіны XV ст. Важнасць Метрыкі для вывучэння гісторыі не толькі Беларусі, Літвы і Украіны, але і Расіі цяжка пераацаніць. Дастаткова будзе сказаць, напрыклад, што самым рэпрэзентатыўным спісам маскоўскіх дзяцей баярскіх першай трэці XVI ст. з'яўляецца не што іншае, як рэестры маскоўскіх палонных, складзеныя пры віленскім двары [6, с. 149].

Выявіць эмігрантаў сярод мясцовых абыяцеляў, якія згадваюцца на старонках Метрыкі, дазваляюць удакладненні пра паходжанне той ці іншай асобы. Напрыклад, селішча Міхіева атрымаў у вотчыну ад вялікага князя Казіміра нехта Булгак з Калугі [7, с. 42]. Сямён Галараў, «москвитин», быў надзелены правам спаганяць мыта [7, с. 35]. Нейкаму Якаву, таксама масквіціну, дасталося два сёлы, адно з іх – Бародзічы пад Магілёвам [7, с. 30, 38]. Знаходзім і зусім

сціслае паведамленне пра нейкага цверыча, верагодна па імені Ходар, пасля смерці якога «селцо» Лаўроўскае перайшло ва ўласнасць да яго жонкі, а пасля яе смерці дасталося пісару Мікіце [7, с. 38].

Запісы ў трэцяй кнізе Метрыкі, якія ўтрымліваюць прыведзеную вышэй інфармацыю, не маюць дакладнай датыроўкі і з'яўляюцца вельмі сціслымі, што характэрна для матэрыялаў гэтай кнігі ў цэлым. Змест запісаў таксама не дапамагае іх датаваць, бо гаворка ідзе пра невядомых асоб. За часам пераемніка Казіміра Аляксандра згадваецца яшчэ адзін масквіцін – Угрым, які трымаў дзве цяглі ў Беліцкай воласці Смаленскага павета [8, с. 184]. У 1498 г. вялікі князь кажа пра яго ўладальніцкія правы ў мінулым часе.

Трэба адзначыць, што рэпрэзентатыўнасць метрычнага матэрыяла за другую палову XV ст. даволі нізкая ў параўнанні з пачаткам XVI ст. На жаль, у адрозненне ад палонных масквічоў, прышлыя ні ў якія рэестры не ўносіліся. Згадка пра іх раскіданыя па дакументальных крыніцах. Простая згадка паходжання той ці іншай асобы прысутнічае далёка не заўсёды. У гэтым выпадку нам могуць дапамагчы звесткі рэтраспектыўнага характару. Звернемся да аднаго з такіх прыкладаў.

У 1536 г. гаспадарскія сакольнікі з Навагародка Шчарбовічы, Панфілавічы і Пантусовічы звярнуліся да вялікага князя Жыгімонта Старога з просьбай пацвердзіць іх прыналежнасць да шляхецкага саслоўя. Пры гэтым было адзначана, што іх продкі прыехалі ў Вялікае Княства Літоўскае за часам Казіміра і яшчэ яму служылі ў якасці сакольнікаў: «они за отца нашего (Жыгімонта – А. К.)... до того то панства Великого Князства прыехали и... к той службе (сакольнічай – А. К.) прыступили» [9, арк. 106 адв. – 108]. У дакуменце няма інфармацыі пра тое, адкуль менавіта выехалі гэтыя асобы, але іх імёны дазваляюць меркаваць, што іх радзіма знаходзілася ў межах Русі.

Пацвярджэнне інфармацыі пра тое, што продкі навагародскіх сакольнікаў імігравалі за часам Казіміра, знаходзім у чацвертай кнізе Метрыкі. Там пад 1488 г. утрымліваецца згадка пра сакольніка Васюка Пантусава з двума сынамі (нейкі Пантусаў без пазначэння імя згадваецца і ў 1489 г.), пра Івана Панфілава з трыма сынамі, а таксама пра Шчарбовага брата Заня, Шчарбовага сына Мішку і яшчэ двух Шчарбовічаў [10, с. 69]. Замена -ов, -ев на -ович, -евич у патронімах перасяленцаў з усходу была вельмі распаўсюджанай з'явай [11].

Наяўнасць у нашым распараджэнні акта 1536 г. дазваляе меркаваць, што за часам Казіміра ў Вялікае Княства Літоўскае выехалі некалькі сем'яў (магчыма, звязаныя роднасцю),

якім удалося захаваць карпаратыўнае адзінства, а таксама пранесці памяць пра сваё паходжанне праз некалькі пакаленняў. Таксама можна сцвярджаць, што яны належалі да шляхецкага саслоўя. Аднак самы факт, што ўзнікла сумненне ў іх прыналежнасці да наблітэту, таксама красамоўны. Відавочна, што Шчарбовічы, Пантусовічы і Панфілавічы паходзілі з самай ніжняй страты шляхецкага саслоўя. Варта адзначыць, што перад намі даволі рэдкі выпадак, калі мы можам прасачыць гісторыю аднаго дробнага рода на працягу некалькіх пакаленняў.

Прывядзем яшчэ два пыклады выкарыстання рэтраспектыўных дадзеных. У 1511 г. смаленскія баяры Лявон і Сцяпан, сыны Грыдзі Паўшына, прасілі Жыгімонта Старога пацвердзіць іх правы на маёнткі, каторыя яшчэ за Казімірам атрымаў іх дзед масквіцін Аляксей [12, с. 159–160].

У 1547 г. кіеўскі гараднічы Іван Служка, просячы ў вялікага князя пацвярдзальны прывілей на Новае Сяло, распавёў гісторыю набыцця гэтага маёнтка ягоным бацькам. З аповеду гараднічага вынікае, што Новае Сяло было дадзена Казімірам сыну баярскаму з Вялікага Ноўгарада Рыгору Кашуркіну. Удакладненне пра тое, што Кашуркін прыехаў «из земли московское», дазваляе нам аднесці яго эміграцыю да часу пасля страты Ноўгарадам незалежнасці, г. зн. пасля 1478 г. [13, арк. 192–193]. У адпаведным акце Кашуркін таксама называецца «Григорей новгородец». Звярнуўшыся да 4 кнігі Метрыкі, пад 1486 і 1488 гг. знаходзім дзве згадкі пра Рыгора наўгародца [10, с. 51, 60]. Тое, што гэтак мог быць названы і жыхар Вялікага Ноўгарада, і беларускага Навагародка, не дазваляе нам з упуўненасцю сцвярджаць пра тоеснасць гэтых дзвюх асоб.

Заклучэнне. Як відаць, эміграцыя з рускіх зямель у Вялікае Княства Літоўскае ў другой палове XV ст. зусім не абмяжоўвалася ад'ездамі княжацкай эліты і яе атачэння. Відавочна, што пад уладу літоўскіх гаспадароў пераходзілі людзі і з ніжэйшага пласта феадальнага саслоўя, што ўдаецца высветліць дзякуючы стараннаму пошуку адпаведнай інфармацыі сярод матэрыялаў Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Дакументальныя крыніцы за гэты перыяд не даюць нам шмат імёнаў, што абумоўлена перш за ўсё іх невысокай рэпрэзентатыўнасцю ў параўнанні з другой паловай наступнага стагоддзя, якая дае прыкладна паўтары сотні пайменна вядомых эмігрантаў з Маскоўскай дзяржавы. Толькі вывучэнне і супастаўленне звестак (у тым ліку рэтраспектыўных) з самага шырокага кола крыніц, створаных па абодва бакі літоўска-маскоўскай мяжы, дазволіць выявіць максімальную колькасць эмігрантаў і наблізіць нас да ўяўлення маштабаў эміграцыі.

Літаратура

1. Ерусалимский, К. Ю. Московиты в Польско-Литовском государстве второй половины XVI – начала XVII в.: дис. ... д-ра ист. наук: 24.00.01 / К. Ю. Ерусалимский. – М., 2011. – 1057 л.
2. Полное собрание русских летописей: в 43 т. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – Т. 26: Вологодско-Пермская летопись / отв. ред. акад. М. Н. Тихомиров. – 413 с.
3. Веселовский, С. Б. Исследования по истории класса служилых землевладельцев / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1969. – 853 с.
4. Родословная книга князей и дворян российских и выезжих: [в 2 ч.]. – М.: Унив. тип., 1787. – Ч. 2. – [2], 453 с.
5. Полное собрание русских летописей: в 43 т. – СПб.: Археогр. комис., 1910. – Т. 23: Ермолинская летопись. – VI, V, 239 с.
6. Антонов, А. В. Списки русских пленных в Литве первой половины XVI века / А. В. Антонов, М. М. Кром // Арх. рус. истории. – 2002. – Вып. 7. – С. 149–196.
7. Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica: Кн. 3 (1440–1498) / parengė L. Anužytė, A. Baliulis. – Vilnius: Žara, 1998. – 165 p.
8. Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica: Кн. 6 (1494–1506) / parengė A. Baliulis. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 516 p.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Фонд КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 7. «Книга справ поселских, так теж данин и иных листов поточных за панования короля его милости Жикгамонта Старога» 1444–1549 гг.
10. Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica: Кн. 4 (1479–1491) / Parengė L. Anužytė. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 2004. – 286 p.
11. Казаков, А. В. Имена русских эмигрантов на фоне антропонимии Великого княжества Литовского (конец XV – первая половина XVI вв.) / А. В. Казаков // Верхнее Подонье: Археология. История: сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Наумова. – Тула: Гос. музей-заповедник «Куликово поле», 2009. – Вып. 4. – С. 236–239.
12. Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica: Кн. 9 (1511–1518) / parengė K. Pietkiewicz. – Vilnius: Žara, 2002. – 615 p.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Фонд КМФ-18. – Воп. 1. – Спр. 31. Привилья, данины, листы, потверженья. «Метрика Яна Глебовича, воеводы виленского, канцлера ВКЛ, в котором привилья, листы, Данины и потверженья короля и великого князя Жыкгимонта Августа вписаны. Справовано и писано через писара его милости Остафья Богдановича Воловича, лето 1546, мца ноября 7 дня, инд. 5». Перапісана. 1546–1549 гг.

Пастыніў 20.03.2013